

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 341.3+349.6

М. Медведєва, д-р юрид. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна,
Т. Короткий, канд. юрид. наук, доц.
Національний університет "Одеська юридична академія", Одеса, Україна

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ РЕЖИМИ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ

Розглянуто міжнародно-правові режими захисту довкілля у зв'язку зі збройним конфліктом, а саме, міжнародне право навколишнього середовища (міжнародне екологічне право), міжнародне право прав людини, право міжнародної безпеки, міжнародне гуманітарне право, міжнародне кримінальне право. порушено питання постконфліктної оцінки екологічної шкоди та постконфліктного врегулювання проблеми захисту довкілля. Проаналізовано проблематику практичної реалізації відповідальності держав за порушення міжнародних зобов'язань щодо захисту довкілля у зв'язку зі збройним конфліктом та кримінальної відповідальності згідно з міжнародним правом за воєнні злочини щодо довкілля.

Ключові слова: захист довкілля, міжнародне право навколишнього середовища, міжнародне право прав людини, право міжнародної безпеки, міжнародне гуманітарне право, міжнародне кримінальне право.

Питання міжнародно-правового захисту довкілля у зв'язку зі збройним конфліктом є предметом регулювання норм міжнародного права навколишнього середовища (міжнародного екологічного права), міжнародного права прав людини, права міжнародної безпеки, міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права. В межах кожної із цих галузей міжнародного права функціонують відповідні міжнародно-правові режими, що формуються на основі відповідних звичаєвих і договірних норм. Однак у питанні захисту довкілля під час збройного конфлікту в разі суперечностей між нормами міжнародного гуманітарного права та нормами інших галузей міжнародного права переважаючу силу будуть мати норми саме міжнародного гуманітарного права. Окреме місце посідають питання міжнародної відповідальності за шкоду довкіллю у зв'язку зі збройним конфліктом, які регулюються, насамперед, загальними нормами права міжнародної відповідальності, кодифікованими у статтях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р.

Міжнародно-правові зобов'язання держав щодо захисту довкілля у зв'язку зі збройним конфліктом містяться переважно у спеціальних договорах, умовою застосування яких є наявність такого збройного конфлікту. Постає питання, чи підлягають застосуванню і до якої міри можуть застосовуватись норми спеціальних міжнародних природоохоронних договорів в умовах війни. Для надання відповіді на це питання варто зупинитися на загальних принципах впливу війни на міжнародні договори. Припинення міжнародного договору з початком війни є не правилом, а винятком. Із тлумачень положень Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. про неможливість виконання (ст. 61) та докорінну зміну обставин (ст. 62) випливає, що війна не є підставою для автоматичного припинення дії договорів, зокрема природоохоронних, сторонами яких учасники збройного конфлікту стали в мирний час. Цей висновок підтверджується і Комісією міжнародного права ООН у Проекті статей про вплив збройних конфліктів на договори 2011 р. Стаття 7 містить посилання на орієнтовний список договорів, сам предмет яких передбачає те, що вони продовжують діяти під час збройного конфлікту, серед них – договори з міжнародної охорони довкілля [1].

Більшість багатосторонніх природоохоронних угод не містять положень про їхнє застосування в разі збройного конфлікту. Чи не єдиними двома винятками є, по-перше, Конвенція ООН про право несудноплавно-го використання міжнародних водотоків 1997 р., яка у

ст. 29, що має звичаєвий характер [2], встановлює: міжнародні водотоки і відповідні установки мають підпадати під захист принципів і норм міжнародного права, що застосовуються під час збройних конфліктів міжнародного і неміжнародного характеру; по-друге, Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р., яка у ст. 11 (4) передбачає створення Списку всесвітньої спадщини, що перебуває під загрозою, при цьому серед загроз визначає небезпеку збройних конфліктів [3]. Африканська конвенція щодо збереження природи і природних ресурсів (переглянута версія) 2003 р. у ст. XV містить чи не найповніший перелік зобов'язань щодо охорони довкілля, які держави мають виконувати не лише під час збройних конфліктів, але й після їхнього завершення [4].

Завданням міжнародного екологічного права є запобігання можливим негативним наслідкам впливу збройних конфліктів на довкілля шляхом визначення відповідних принципів у міжнародних договорах, сторонами яких держави стають у мирний час. До таких належать, наприклад, принципи запобігання і неспричинення транскордонної екологічної шкоди, оцінки впливу на довкілля, невід'ємного суверенітету над природними ресурсами, спільної, але диференційованої відповідальності, сталого розвитку, інформування у випадку надзвичайних ситуацій, перестороги, тощо [5, с. 462-465]. Деякі з перерахованих принципів міжнародного права довкілля набули звичаєвого характеру, як-от: принцип запобігання і неспричинення транскордонної екологічної шкоди, отже, покладають на суб'єкти міжнародного права зобов'язання незалежно від їхньої участі у відповідних міжнародних природоохоронних договорах. У своєму Консультативному висновку у справі про законність застосування ядерної зброї (1996 р.) Міжнародний суд ООН постановив, що: "...застосування ядерної зброї може спричинити катастрофічні наслідки для навколишнього середовища. Суд також визнає, що довкілля – це не абстракція, але є живим простором, що забезпечує якість життя і здоров'я людства, зокрема і ненароджених поколінь. Існування загального зобов'язання держав забезпечити, щоб діяльність під їхньою юрисдикцією або контролем поважала навколишнє середовище інших держав або районів за межами національного контролю, нині є частиною міжнародного права, що стосується охорони довкілля" [6].

Деякі юридично не обов'язкові документи міжнародного екологічного права безпосередньо або непрямо містять положення, що забороняють завдання шкоди довкіллю під час збройного конфлікту. Наприклад, Сто-

гольмська декларація принципів із навколишнього для людини середовища 1972 р. у принципі 26 проголосила, що людина й оточуюче її середовище повинні бути позбавлені від наслідків застосування ядерної та інших видів зброї масового знищення [7]. Всесвітня хартія природи, схвалена Генеральною Асамблеєю ООН у 1982 р., проголошує: "5. Природу необхідно захищати від розграбування внаслідок війни чи інших ворожих дій. [...] 20. Слід утримуватися від воєнних дій, що завдають шкоди природі" [8]. У п. 39.6 Порядку денного на XXI століття 1992 р. зазначається, що Генеральна Асамблея ООН та її Шостий комітет є належним форумом для розробки заходів з охорони довкілля від широкомасштабного знищення під час збройних конфліктів, при цьому беруться до уваги спеціальні повноваження та особлива роль у цьому процесі Міжнародного комітету Червоного Хреста [9]. Декларація Ріо-де-Жанейро з довкілля і розвитку 1992 р. у принципі 24 проголосила, що війна неминуче здійснює руйнівний вплив на процес сталого розвитку, тому держави мають поважати міжнародне право, забезпечуючи захист довкілля при виникненні збройних конфліктів [10]. У підсумковому документі саміту зі сталого розвитку "Перетворюючи наш світ: Порядок денний сталого розвитку до 2030" 2015 р. відзначається, що не може бути сталого розвитку без миру, а миру – без сталого розвитку [11]. Цілі сталого розвитку, який, як відомо, передбачає три стовпи (економічний, соціальний та екологічний), мають також мету № 16, що стосується досягнення миру. Хоча зазначені документи є актами "м'якого права", однак вони можуть слугувати початковим етапом розробки й ухвалення міжнародного договору, підтвердженням існування міжнародно-правового звичаю або виступати керівництвом для імплементації загальніших положень міжнародних договорів чи норм звичаєвого права [12, с. 34].

Існує очевидний зв'язок між правами людини та захистом довкілля у зв'язку зі збройним конфліктом [13, с. 42-45]. Наприклад, Європейський суд із прав людини ухвалював рішення у справах, що стосувалися порушення права на приватне і сімейне життя за ст. 8 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р. у контексті екологічної шкоди, завданої позивачам у ході збройних протистоянь (напр., справи *Akdivar et al. v. Turkey*, *Selçuk and Asker v. Turkey*, *Esmukhambetov et al. v. Russia*) [13, с. 42-45]. Міжамериканський суд із прав людини так само мав нагоду розв'язувати питання порушень прав людини, переважно корінних народів, внаслідок збройних конфліктів у справах *Plan de Sánchez Massacre v. Guatemala*, *Ituango Massacres v. Colombia*, *Río Negro Massacres v. Guatemala*, *Massacres of El Mozote and neighboring locations v. El Salvador*, *Afro-Descendant Communities Displaced from the Cacarica River Basin (Operation Genesis) v. Colombia* [13, с. 42-45]. Міжнародні механізми захисту прав людини є ефективним засобом захисту та відновлення не лише порушених індивідуальних прав і свобод, але й інструментом запобігання настанню майбутньої екологічної шкоди, що може загрожувати життю, здоров'ю та завдавати збитків приватному життю людей внаслідок збройного конфлікту завдяки "виховній функції", яку виконують виплачувані урядами суми компенсацій за порушення зазначених прав. Отже, завданням міжнародного права прав людини є забезпечення ефективних механізмів захисту прав і свобод, порушення яких відбулися в ході збройних конфліктів внаслідок забруднення середовища існування людини.

Право міжнародної безпеки регулює функції миротворчих місій у справі охорони довкілля в районах, уражених діючими чи завершеними збройними конфлі-

ктами, а також деякі питання постконфліктного відновлення довкілля. Крім того, не слід недооцінювати роль Ради Безпеки ООН у поступовому визнанні екологічних загроз як загроз міжнародному миру та безпеці [14]. Достатньо лише згадати резолюції РБ ООН 540 (1983) щодо ситуації між Іраном та Іраком чи 687 (1991) щодо відповідальності Іраку за вторгнення в Кувейт, а також резолюції, у яких визнається зв'язок між незаконним використанням природних ресурсів і збройними конфліктами: наприклад, резолюції 2121 (2013), 2127 (2013), 2134 (2014), 2149 (2014), 2196 (2015), 2217 (2015), 2262 (2016), 2301 (2016), 2339 (2017), 2387 (2017) щодо ситуації в Центральньоафриканській Республіці; резолюції 1291 (2000), 1304 (2000), 1323 (2000), 1332 (2000), 1376 (2001), 1991 (2011), 2021 (2011), 2053 (2012), 2078 (2012), 2098 (2013), 2136 (2014), 2147 (2014), 2198 (2015), 2211 (2015), 2277 (2016), 2293 (2016), 2348 (2017), 2360 (2017), 2389 (2017) щодо ситуації в Демократичній Республіці Конго. Мандат миротворчих місій ООН у таких державах, як Камбоджа, Сьєрра-Леоне, Лібєрія та Демократична Республіка Конго, був безпосередньо пов'язаний з управлінням природними ресурсами на уражених конфліктами територіях [15, с. 42]. Генеральний Секретар ООН створив ініціативу "Озеленення блакитних", спрямовану на забезпечення ефективної участі миротворчих місій ООН у справі постконфліктного відновлення довкілля. Серед сучасних мирних угод, що регулюють питання розподілу відповідальності за шкоду довкіллю вже після завершення збройного протистояння, варто згадати такі: Чапультепекська угода між урядом Ель Сальвадору та *Frente Farabundo Martí para la Liberación Nacional* 1992 р., Белфастська (Страсноп'ятнична) угода 1998 р., Тимчасова угода щодо миру та самоуправління в Косово (Угода Рамбуйе) 1999 р., Арусська угода про мир та примирення для Бурунді 2000 р., Заключний акт між конголезьких політичних переговорів 2003 р., Всеохоплююча мирна угода між Урядом Республіки Судан та Народно-визвольним рухом Судану/Народно-визвольною армією Судану 2005 р., Дарфурська мирна угода 2006 р., Джубанські мирні угоди 2008 р. [13, с. 45-47]. Такі угоди є доволі ефективним засобом визначення відповідальності за екологічну шкоду, завдану під час збройного конфлікту (зазвичай неміжнародного характеру), та постконфліктного врегулювання проблеми відновлення довкілля.

Питання постконфліктної оцінки екологічної шкоди та постконфліктного врегулювання проблеми захисту довкілля мають вирішуватися засобами міжнародного екологічного права, права міжнародної безпеки, міжнародного гуманітарного права, міжнародного морського права (у тому, що стосується залишків війни в морському середовищі), права міжнародних організацій (у частині, що стосується надання допомоги постраждалим територіям у проведенні постконфліктної оцінки, моніторингу та відновлення довкілля). Деякі вчені звертають увагу на той факт, що міжнародне екологічне право взагалі не враховує, чи застосовується, і яким чином воно може застосовуватися в постконфліктних умовах, проте очевидно, що "постконфліктна робота має стати поширенішою в межах природно-ресурсної та екологічної політики" [16] і що одним з основних завдань пов'язаних із постконфліктним відновленням довкілля, має бути забезпечення довгострокового управління в цій сфері. Найбільший потенціал у зазначеній сфері має Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), що здійснила понад 20 постконфліктних оцінок, починаючи з 1999 р., у яких було визначено наслідки війн для довкілля різних держав [17, с. 112]. ЮНЕП

підготувала Керівництво щодо інтегрування довкілля в оцінку постконфліктних потреб 2009 р., створила Відділ із постконфліктного управління й управління наслідками катастроф, у межах якого реалізує Програму з екологічного співробітництва для забезпечення миротворчості. Асамблея ООН із навколишнього середовища (представницький орган ЮНЕП) ухвалила декілька резолюцій щодо захисту навколишнього середовища, пом'якшення та контролю за забрудненням у районах, уражених збройними конфліктами: "Захист навколишнього середовища в районах, уражених збройними конфліктами" 2016 р., "Про пом'якшення та контроль за забрудненням в районах, уражених збройними конфліктами чи тероризмом" 2017 р. Крім того, міжнародні дослідження шкоди довкіллю від воєнних конфліктів були свого часу здійснені Регіональним екологічним центром Центральної та Східної Європи і Світовим банком [17, с. 112]. Звіти цих міжнародних організацій можуть виявитися доволі корисними для здійснення оцінки екологічних наслідків збройних конфліктів, які можуть відбутися в майбутньому.

Завданням міжнародного гуманітарного права є забезпечення охорони довкілля під час воєнних дій, а міжнародного кримінального права – притягнення до відповідальності винних в екологічних злочинах, завданих під час збройних конфліктів. Норми міжнародного гуманітарного права, включаючи положення стосовно охорони довкілля, призначені для застосування саме в період збройного конфлікту. Такі норми містяться у звичайному міжнародному гуманітарному праві, Додатковому протоколі I до Женевських конвенцій (ст. 35 і 55), а також Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 р. Притягнення до кримінальної відповідальності винних в екологічних злочинах, завданих під час збройних конфліктів, можливе на підставі Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 р. (ст. 8 (2) (b) (iv)). Оскільки питання охорони довкілля під час збройного конфлікту достатньо висвітлено в науковій літературі, ми обмежимося проблематикою практичної реалізації відповідальності держав за порушення міжнародних зобов'язань щодо захисту довкілля у зв'язку зі збройним конфліктом та кримінальної відповідальності згідно з міжнародним правом за воєнні злочини щодо довкілля.

У XXI ст. відомі випадки завдання значної екологічної шкоди території однієї або більше держав у ході воєнних дій. Досить лише згадати екологічні наслідки бомбардування японських міст Хіросіми та Нагасакі, війни в Індокитаї, Перській затоці, військової операції НАТО проти Союзуї Республіки Югославія, війни в Афганістані, Іраку, Сирії. Водночас, лише в одному з перерахованих випадків було реалізовано відповідальність за порушення міжнародних зобов'язань щодо захисту довкілля у зв'язку зі збройним конфліктом. Норми основних договорів, на підставі яких можна притягати державу чи приватних осіб до відповідальності за екологічну шкоду, спричинену під час збройного конфлікту, були розроблені за логікою міжнародного гуманітарного права і не враховували норми та принципи міжнародного права навколишнього середовища. Охорона довкілля під час збройного конфлікту не визнається абсолютною цінністю, оскільки в певних випадках його руйнування може виправдовуватись принципом воєнної необхідності. Звідси – складність у притягненні до відповідальності за спричинення екологічної шкоди згідно з нормами міжнародного гуманітарного та кримінального права, що підтверджує міжнародна судова практика. Крім того, під час збройного конфлікту норми міжнарод-

ного гуманітарного права є нормами *lex specialis* щодо норм міжнародного права довкілля. Це означає, що під час збройного конфлікту дозволяється спричинити таку екологічну шкоду, за яку в мирний час державу чи приватних осіб можна було б притягти до відповідальності.

Під час воєнної операції в Косово у 1999 р. НАТО завдавали бомбових ударів по хімічних та нафтопереробних заводах, внаслідок чого води Дунаю, флора і фауна, ґрунт і повітря на цій території були заражені нафтою і токсичними хімічними речовинами. Забруднення мало транскордонний характер, оскільки торкнулося довкілля Греції, Албанії, Македонії. У квітні 1999 р. Федеративна Республіка Югославія подала позов до Міжнародного Суду ООН проти 10 держав, які були залучені до операції під егідою НАТО, у якому стверджувалося, що ці держави порушили своїми діями з бомбування нафтоочисних і хімічних заводів зобов'язання з міжнародного гуманітарного права щодо неспричинення значної екологічної шкоди, а також, що використовуючи зброю з умістом збідненого урану ці держави порушили зобов'язання щодо незастосування забороненої зброї та неспричинення довгострокової шкоди здоров'ю населення та екологічної шкоди. Міжнародний Суд ООН визнав, що він не має юрисдикції розглядати ці позови. Із представників ЮНЕП, Центра ООН із народонаселення, держав – членів ЄС і міжнародних неурядових організацій у 1999 р. було створено спеціальну групу експертів, що підготувала підсумкову доповідь про оцінку наслідків війни в колишній Югославії для довкілля. Група дійшла висновку, що хоча наслідки є вкрай негативними, однак конфлікт у Косово не спричинив екологічної катастрофи в Балканському регіоні [18]. У доповіді зазначалося, що екологічні наслідки воєнних дій були спровоковані "хронічними джерелами забруднення", а не бомбовими ударами [19].

Створення Комісії ООН із компенсації на підставі резолюції Ради Безпеки ООН після війни в Перській затоці та рішення Міжнародного Суду ООН у справі про збройну діяльність на території Конго (Демократична Республіка Конго проти Уганди) 2005 р. є чи не єдиними випадками реалізації відповідальності держави за порушення міжнародних зобов'язань щодо захисту довкілля та природних ресурсів у зв'язку зі збройним конфліктом. Під час другої конголезької війни (1998–2002 рр.) Уганда спричинила мародерство, пограбування та незаконну експлуатацію природних ресурсів Демократичної Республіки Конго (ДРК). Рада Безпеки ООН ухвалила низку резолюцій щодо ситуації в ДРК, у яких визнається зв'язок між незаконним використанням природних ресурсів і збройним конфліктом. Урешті-решт, це питання знайшло відображення також у рішенні Міжнародного Суду ООН 2005 р. Суд визнав, що Уганда порушила свої зобов'язання за міжнародним правом стосовно актів мародерства, пограбування та експлуатації природних ресурсів Конго, учинених членами її збройних сил, а також порушила свої зобов'язання як держава-окупант у районі Ітурі, оскільки не змогла запобігти таким актам пограбування та експлуатації природних ресурсів Конго [20, с. 168]. Суд визнав державу-окупанта відповідальною за порушення зобов'язань за міжнародним гуманітарним правом, а також відповідно до концепції "належної обачності", оскільки безпосередньо була залучена, сприяла та не перешкоджала актам незаконного використання природних ресурсів Конго.

Другий випадок реалізації відповідальності держави за завдану екологічну шкоду під час війни – це випадок з Іраком, який на підставі резолюції Ради Безпеки ООН № 687 (1991 р.) був визнаний відповідальним за шкоду

внаслідок вторгнення в Кувейт. Відповідно до п. 16 цієї резолюції Ірак несе відповідальність за міжнародним правом за будь-які прямі втрати, шкоду, зокрема і шкоду довкіллю та виснаження природних ресурсів, внаслідок його незаконного вторгнення та окупації Кувейту [21]. Під час війни у Перській затоці іракські військові на чолі з С. Хусейном навмисно злили близько 8 млн барелів нафти в затоку, підпалили нафтовидобувні платформи, зруйнували нафтопереробні підприємства, через що було завдано колосальних збитків довкіллю Кувейту, Ірану, Туреччини, Йорданії, Саудівської Аравії у вигляді утворених нафтових озер, сажі й диму, гудронових кірок, кислотних дощів. Значної шкоди навколишньому середовищу було завдано також внаслідок проведення воєнної операції союзних військ. Хоч уряд Іраку виправдовував свої дії принципом воєнної необхідності (тобто з метою припинити наступ супротивника), проте вся світова спільнота засудила дії Іраку і кваліфікувала їх як грубе порушення норм міжнародного гуманітарного права. Показовою в аспекті зазначеної тематики є практика Комісії ООН з компенсації, що була заснована відповідно до резолюції Ради Безпеки ООН № 687. Комісія – типовий міжнародний квазісудовий орган з адміністративними функціями. Питання відповідальності Іраку було врегульоване у зазначеній резолюції, тому діяльність комісії обмежувалась перевіркою скарг й оцінюванням сум компенсації за збитки та шкоду постраждалим. Комісія розглянула шість категорій скарг, серед яких категорія F4 – скарги з приводу шкоди довкіллю. Комісія надала Раді Безпеки п'ять доповідей за всіма скаргами категорії F4, де визначила деякі принципи, якими вона керувалася, ухвалюючи рішення про суму компенсації. Натепер комісія завершила розгляд усіх скарг (із 168 скарг задоволено 109) категорії F4: із заявлених у сукупності 84 млрд дол компенсації Комісія ООН з компенсації присудила для виплати лише 5 млрд дол зі спеціального створеного фонду.

За винятком декількох випадків, досі жоден міжнародний трибунал або кримінальний суд не виніс рішення про притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності за суто екологічні злочини, вчинені під час збройного конфлікту. Так, безуспішними виявилися спроби притягти командний склад НАТО до відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права стосовно захисту довкілля під час збройного конфлікту перед Міжнародним трибуналом по колишній Югославії. Комітет, спеціально створений для перевірки правомірності бомбардування Югославії, зазначив: довести те, що кумулятивного стандарту Додаткового протоколу I досягнуто, – досить складне завдання [22, с. 417]. Проаналізувавши застосування звичаєвих принципів воєнної необхідності та пропорційності, комітет дійшов висновку, що потреби розпочинати розслідування стосовно екологічної шкоди, спричиненої внаслідок цього збройного конфлікту, немає. Комітет ухвалив, що дії Альянсу не досягли порогового рівня, визначеного Додатковим протоколом I.

Єдиний в історії міжнародних відносин випадок позитивного розгляду питання про кримінальну відповідальність за злочин у сфері охорони навколишнього середовища, скоєний під час збройного конфлікту, – справа генерала Альфреда Джодла, розглянута Нюрнберзьким військовим трибуналом після завершення Другої світової війни. Генерала було визнано винним у здійсненні тактики "випаленої землі" в Норвегії, Ленінграді та Москві [23]. Справа іншого генерала, Лотара Рендуліка, не завершилась визнанням вини за екологічні злочини: Трибунал виправдав генерала за використання тактики "випаленої землі" в Норвегії, пославшись

на принцип воєнної необхідності [24]. Трибунал визнав, що дії генерала, хоч і базувались на неправильній оцінці про перевагу радянських військ, однак не були кримінальними в сенсі ст. 23 (g) Гаазького положення 1907 р. про знищення чи захоплення ворожої власності, оскільки, на думку суду, у випадках оцінки воєнної необхідності мають значення не так об'єктивні умови на полі бою, як суб'єктивне сприйняття цієї необхідності, що ґрунтується на інформації, доступної військовим командувачам під час їхніх дій [25].

Під час війни в Індокитаї США використовували "римські плуги", гербіциди та хімічні агенти, зокрема дефоліанти *Agent Orange*, що містили діоксин, для знищення лісів, наземної рослинності, посівів з метою позбавлення ворога можливості сховатися, а також використовували хімікати для підвищення рівня опадів з метою позбавлення супротивника можливості пересуватися. У 1969 р. у відповідь на використання США хімічних речовин (гербіцидів) у війні з В'єтнамом Генеральна Асамблея ООН схвалила резолюцію 2603, у якій проголосила, що порушенням загально визнаних норм міжнародного права, зокрема Протоколу про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів і бактеріологічних засобів 1925 р., є застосування у міжнародних збройних конфліктах будь-якого хімічного агента (хімічна речовина в газоподібному, рідкому або твердому стані), здатного спричинити токсичний вплив на людину, тварин або рослини, а також будь-якого біологічного агента (живі організми), здатного завдати хвороби або смерті людині, тварин або рослин [26]. Командний склад збройних сил США не поніс кримінальну відповідальність за злочини проти довкілля, здійснені під час війни в Індокитаї, ані за міжнародним правом, ані за національним правом. Спроби в'єтнамських громадян у судовому порядку довести вину і притягти до кримінальної відповідальності осіб, винних у завданні шкоди здоров'ю та землі внаслідок використання *Agent Orange*, завершилися безрезультатно [13, с. 62-63].

Звернімось до практики Міжнародного кримінального суду як постійно діючого судового органу щодо притягнення до кримінальної відповідальності індивідів за міжнародні злочини. У рішенні у справі "Прокурор проти Омара Хассана Ахмада аль-Башира" 2009 р. Суд не заперечував зв'язку між деградацією довкілля та злочином геноциду. Палата визнала, що "акт забруднення водних насосів і примусове переміщення, пов'язане з переселенням членів інших племен, було здійснено в межах політики геноциду та що створені умови життя ... були розраховані на фізичне знищення частини цих етнічних груп" [27, р. 22-23]. І хоча Міжнародний кримінальний суд не ухвалив рішення про кримінальну відповідальність за екологічний злочин, однак визнання зв'язку між забрудненням водних ресурсів, необхідних для виживання населення, та злочином геноциду є важливим свідченням "озеленення" цього суду. Рішення ж Міжнародного кримінального суду у справі "Прокурор проти Ахмада аль-Факі аль-Махді" 2016 р. стало важливою віхою для визнання руйнування культурної спадщини воєнним злочином та притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності за цей злочин. У цьому рішенні Суд встановив вину Ахмада аль-Факі аль-Махді у воєнному злочині, що полягав у навмисному здійсненні нападів на історичні пам'ятки та будівлі, призначені для релігійних цілей, зокрема на дев'ять мавзолеїв та одну мечеть у Тімбукту, Малі, у червні та липні 2012 р. [28]. Усі зруйновані пам'ятки, крім однієї, входять до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Отже, уперше в історії Міжнародного кримінального

суду особу було притягнуто до кримінальної відповідальності не за злочини проти інших осіб, а за злочин проти культурних цінностей (культурної спадщини). У рішенні суду зазначається: "Мавзолеї ... і мечеті Тімбукту є невід'ємною частиною релігійного життя його мешканців ... належать до спільної спадщини людства. ... Палата вважає: той факт, що атаковані будівлі були не лише релігійними спорудами, але також мали символічну й емоційну цінність для мешканців Тімбукту, має стосунок до оцінки важкості вчиненого злочину ... усі об'єкти, крім одного, ... були об'єктами Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, а тому атаки на них розглядаються як особливо тяжкі, оскільки їхнє руйнування не тільки впливає на безпосередніх жертв злочинів, а саме на вірних та мешканців Тімбукту, а також на людей по всій державі Малі та на міжнародне співтовариство" [29, с. 18, 38].

Обґрунтування Міжнародного кримінального суду нагадує мову деяких міжнародних договорів, що присвячені охороні окремих об'єктів чи компонентів довкілля у статусі "спільної турботи людства" або "спільного інтересу людства". Ідеться, насамперед, про преамбули Рамкової конвенції ООН про зміну клімату 1992 р., Конвенції про охорону біорізноманіття 1992 р., Конвенції про регулювання китобійного промислу 1946 р., Лондонської конвенції про запобігання забрудненню моря скидами відходів та інших матеріалів 1972 р., а також Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р., Конвенція ООН про боротьбу із спустелюванням у тих країнах, які зазнають серйозної засухи і/або спустелювання, особливо в Африці 1994 р. Визнання Міжнародним кримінальним судом злочину проти культурної спадщини, яка також є елементом оточуючого людину середовища, може стати путівником для визнання в межах цього або іншого міжнародного кримінального суду злочину проти довкілля на тій підставі, що його знищення завгрозу для всього міжнародного співтовариства і потребує його захисту. Тим паче, що згідно зі ст. 5 Римського статуту юрисдикція Суду обмежується найбільш серйозними злочинами, що викликають *стурбованість усього міжнародного співтовариства*. Отже, спостерігається деяка схожість у термінології міжнародного екологічного та кримінального права, що може призвести до певної синергії в напрямі міжнародно-правового визнання кримінально карних злочинів проти довкілля, зокрема тих, що були скоєні під час збройних конфліктів. І перші кроки в цьому напрямі вже здійснені: у 2016 р. Канцелярія прокурора Суду опублікувала Стратегічний документ з відбору справ та їхньої пріоритетності, що містить стандарти з розслідування та обвинувачення [30]. Одним із критеріїв для відбору справи є серйозність злочину, яка, зі свого боку, містить кількісні та якісні міркування [31, с. 13]. Факторами, що враховуються у процесі оцінки, є масштаб, природа, спосіб здійснення та наслідки злочинів. У пункті 40 документа аналізуються критерії щодо способу здійснення злочинів, серед них – систематичність та організованість злочинів, особливо жорстокість, вразливість жертв, дискримінаційні мотиви або злочини, що скоєні шляхом руйнування довкілля чи захищених об'єктів або які спричиняють таке руйнування [31, с. 13-14]. У пункті 41 документа зазначено, що такий фактор, як вплив злочинів, може бути оцінений з урахуванням, зокрема, підвищеної вразливості жертв, а також соціальної, економічної та екологічної шкоди, завданої постраждалими спільнотам. Канцелярія приділятиме особливу увагу розгляду злочинів, що здійснюються за допомогою, або які мають наслідком знищення довкілля, незаконну експлуатацію природних ресурсів або незаконне привласнення землі [31,

с. 14]. У вступі до документа також зауважується, що Канцелярія прокурора буде співпрацювати та надавати допомогу державам, на їхнє прохання, щодо поведінки, яка містить серйозний злочин за їхнім національним правом, такої як незаконна експлуатація природних ресурсів, захоплення землі чи знищення довкілля. Отже, як правильно зазначає Е.Т. Кузато (E.T. Cusato), екологічні міркування враховуватимуться Міжнародним кримінальним судом під час оцінки способу здійснення та наслідків злочинів, що, зі свого боку, визначатиме їхню серйозність [32].

Список використаних джерел:

1. Draft articles on the effects of armed conflicts on treaties, with commentaries 2011 [Electronic source] // Yearbook of the International Law Commission. – 2011. Vol. II, Part Two. – Access mode : http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/1_10_2011.pdf.
2. Dellapenna J.W. The customary international law of transboundary fresh waters / J.W. Dellapenna // International Journal of Global Environmental Issues. – 2001. Vol. 1, Nos. 3-4. P. – 264-305.
3. Конвенция об охране всемирного культурного и природного наследия, 16 ноября 1972 г. : зб. міжнар.-прав. актів у сфері охорони довкілля. – Вид. 2-ге, доп. – Л. : Норма, 2002. – С. 18-27.
4. African Convention on the Conservation of Nature and Natural Resources (revised version) [Electronic source]. – 11 July 2003. – Access mode : https://au.int/sites/default/files/treaties/7782-treaty-0029_revised_african_convention_on_the_conservation_of_nature_and_natural_resources_e.pdf.
5. Медведєва М.О. Міжнародне право навколишнього середовища / М.О. Медведєва // Міжнародне публічне право : підруч. : у 2 т. / за заг. ред. В.В. Мицика. – Х. : Право, 2018. – Т. 2. – С. 458-483.
6. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons : Advisory Opinion of the International Court of Justice of 8 July 1996 // Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders. – 1996. – P. 241-242.
7. Декларация Конференции Организации Объединенных Наций по проблемам окружающей человека среды, 1972 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_454.
8. Всемирная хартия природы, 28 октября 1982 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_453.
9. Agenda 21. United Nations Conference on Environment and Development [Electronic source]. – Rio de Janeiro, Brazil, 3-14 June 1992. – Access mode : <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>.
10. Рио-де-Жанейрская декларация по окружающей среде и развитию, 1991 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_455.
11. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 [Electronic source]. – A/RES/70/1. – Access mode : https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf.
12. Birnie P. Redgwell C. International law and the environment / P. Birnie, A. Boyle. – Oxford : Oxford University Press, 2009. – 851 p.
13. Third Report on the Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts / Submitted by Marie G. Jacobsson, Special Rapporteur, International Law Commission, UN Doc A/CN.4/700. – 3 June 2016. – 108 p.
14. Knight A. Global Environmental Threats: Can the Security Council Protect Our Earth? / A. Knight // New York University Law Review. – 2005. – Vol. 80. – P. 1549-1585.
15. Greening the Blue Helmets: Environment, Natural Resources and UN Peacekeeping Operations. – UNEP : Nairobi, 2012. – 125 p.
16. Bruch C. Post-Conflict Peace Building and Natural Resources / Bruch C. et al. // Yearbook of International Environmental Law. – 2009. – Vol. 19, No. 1. – P. 58-96.
17. Военні дії на Сході України – цивілізаційні виклики людству / Ольга Мелень-Забрамна та ін. – Львів : ЕПЛ, 2015.
18. Bostian I.L. The environmental consequences of the Kosovo conflict and the NATO bombing of Serbia / I.L. Bostian // Colorado Journal of International Environmental Law and Policy. – 1999. – Vol. 11. – P. 230-240.
19. Копылов М.Н. Природозащитные аспекты деятельности МККК / М.Н. Копылов // Международное право. – 2006. – № 2. – С. 184-203.
20. Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda) [Electronic source] : Judgment of the International Court of Justice of 19 December 2005. // I.C.J. Reports. – 2005. – Access mode : <http://www.icj-cij.org/files/case-related/116/116-20051219-JUD-01-00-EN.pdf>.
21. Resolution 687 (1991) adopted by the Security Council at its 2981st meeting, on 3 April 1991 [Electronic source]. – S/RES/687. – Access mode : <http://www.un.org/Depts/unmovic/documents/687.pdf>.
22. Kiss A. International environmental law / A. Kiss, D. Shelton. – Nairobi: UNEP, 2004.
23. Cusato E.T. Beyond Symbolism: Problems and Prospects with Prosecuting Environmental Destruction before the ICC / E.T. Cusato // Journal of International Criminal Justice. – 2017. – Vol. 15, issue 3. – P. 491-507.

24. Orellana M.A. Criminal punishment for environmental damage: Individual and state responsibility at a crossroad. [Electronic source] / M.A. Orellana // Georgetown International Environmental Law Review. – 2005. – Access mode : http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3970/is_200507/ai_n14684851.

25. Leebaw B. Scorched Earth: Environmental War Crimes and International Justice / B. Leebaw // Perspectives on Politics. – 2014. – Vol. 12, No. 4. – P. 773-774.

26. UN GA Resolution 2603 "Question of Chemical and Bacteriological (Biological) Weapons" [Electronic source] – 16 December 1969. – Access mode : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/25/37/IMG/NR025737.pdf?OpenElement>.

27. Situation in Darfur, Sudan, Prosecutor v. Omar Al-Bashir, ICC-02/05-01/09-3 : Second Decision on the Prosecution's Application for a Warrant of Arrest [Electronic source]. – 12 July 2010. – Access mode : https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2010_04826.PDF.

28. Situation in the Republic of Mali, The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, ICC-01/12-01/15 : Case Information Sheet [Electronic source]. –

Access mode : <https://www.icc-cpi.int/mali/al-mahdi/Documents/Al-MahdiEng.pdf>.

29. Situation in the Republic of Mali, The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, ICC-01/12-01/15 : Judgment and Sentence. 27 September 2016 [Electronic source]. – Access mode : https://www.icc-cpi.int/courtrecords/cr2016_07244.pdf.

30. Prosperi L. Embracing the 'Human Factor': Is There New Impetus at the ICC for Conceiving and Prioritizing Intentional Environmental Harms as Crimes Against Humanity? / L. Prosperi, J. Terrosi // Journal of International Criminal Justice. – 2017. – Vol. 15, issue 3. – P. 509-525.

31. Policy Paper on Case Selection and Prioritisation / CC Office of the Prosecutor [Electronic source]. – 15 September 2016. – Access mode : https://www.icc-cpi.int/itemsdocuments/20160915_otp-policy_case-selection_eng.pdf.

32. Cusato E.T. Beyond Symbolism: Problems and Prospects with Prosecuting Environmental Destruction before the ICC. // Journal of International Criminal Justice. – 2017. – Vol. 15, issue 3. – P. 491-507.

Надійшла до редколегії 24.04.19

M. Medvedieva, Doctor of Law, Associate Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine,
T. Korotkiy, PhD., Associate Professor
National University 'Odesa Law Academy', Odesa, Ukraine

INTERNATIONAL LEGAL REGIMES FOR THE PROTECTION OF THE ENVIRONMENT IN RELATION TO ARMED CONFLICT

The article deals with the international legal regimes of the protection of the environment in relation to armed conflict, namely, international environmental law, international human rights law, international security law, international humanitarian law, international criminal law. The issue of post-conflict assessment of environmental damage and post-conflict settlement of environmental matters is raised. The problems of practical implementation of the responsibility of states for violation of international obligations on environmental protection in relation to armed conflict and criminal responsibility under international law for war crimes against the environment are analyzed.

Keywords: environmental protection, international environmental law, international human rights law, international security law, international humanitarian law, international criminal law.

М. Медведєва, д-р юрид. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна,
Т. Короткий, канд. юрид. наук, доц.
Національний університет "Одеська юридическа академія", Одеса, Україна

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ РЕЖИМЫ ЗАЩИТЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ В СВЯЗИ С ВООРУЖЕННЫМ КОНФЛИКТОМ

Рассмотрены международно-правовые режимы защиты окружающей среды в связи с вооруженным конфликтом, в частности, международное право окружающей среды (международное экологическое право), международное право прав человека, право международной безопасности, международное гуманитарное право, международное уголовное право. Поднят вопрос о постконфликтной оценке экологического ущерба и постконфликтном урегулировании проблемы защиты окружающей среды. Проанализирована проблематика практической реализации ответственности государств за нарушение международных обязательств по защите окружающей среды в связи с вооруженным конфликтом и уголовной ответственности в соответствии с международным правом за военные преступления в отношении окружающей среды.

Ключевые слова: защита окружающей среды, международное право окружающей среды, международное право прав человека, право международной безопасности, международное гуманитарное право, международное уголовное право.

УДК 340.349

Є. Попко, канд. юрид. наук, асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ СПОРТИВНОГО ПРАВА У СВІТІ ТА В УКРАЇНІ

Стрімкий розвиток спортивного права у світі демонструє свою незалежність та індивідуальність. Автором зроблено спробу проаналізувати шлях розвитку спортивного права у передових країнах світу та розглянути ситуацію в Україні.

Ключові слова: право, галузь права, спортивне право, класифікатор галузей права.

Спортивне право – одна з найновіших галузей права, що лише починає розвиватися в Україні. Проте в решті країн світу – це серйозна і самодостатня галузь права, що існує багато років. Нині для юридиспруденції залишається проблемним визначення місця спортивного права у правовій системі України. Це, зі свого боку, ускладнює процес удосконалення правових норм, що регулюють спортивні правовідносини, переважна більшість яких залишається нерегламентованою в українському законодавстві.

Найвідоміші вчені-правознавці завжди одногласно вважали, що право та закони є суттєвими для суспільства, оскільки вони служать нормам кодексу поведінки. Вони підтримують роботу спільноти. Без права буде хаос, де виживатимуть лише найсильніші. Подібним

чином, навіть якщо право і спорт часто розглядаються як "окремі сфери", спортивне законодавство є основою спортивної індустрії, що регулює безліч взаємопов'язаних правових питань, починаючи від антидопінгу, азартних ігор і завершуючи фіксацією вибору правового органу для вирішення спорів. Спорт без правового управління та чітко прописаних законів може бути порівнянний із футбольним матчем без судді. Ці закони мають надзвичайно добре розвинену модель глобалізованого регулювання і в значній мірі перетинаються з багатьма різними законами.

Спробуємо зробити історичну ретроспективу спортивного права та відстежити його розвиток.

Традиційно багато людей вважали, що спортивне право – це лише об'єднання різних галузей права. Від-